

Ногай Давысы

Халктынъ куъши – бирликте!

Голос
ногайцев

Общественно-политическая республиканская газета

Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Парламентининъ эм Правительствосынынъ газетасы

Учредители газеты – Парламент и Правительство КЧР

Юма эртеси,
7 увыт
(февраль)
2026 йыл
№ 8
(9122)

1938 йылдынъ
23 июлиннен
алып шыгады

ПРЕЗИДЕНТ РОССИЯ ХАЛКЛАРЫНЫНЪ БИРЛИК ЙЫЛЫН АШТЫ

«Россия – аьеллердинъ аьели» марафоннынъ калыбында савлай кыралымыз бойынша 2 мыннан артык амалламалар озаклар. Лекциялар, мастер-класслар, яратушылык кешликлер бир бас эсапка – Россия халкларынынъ аьелмет маданият асабалыгын саклава эм бизим Миллет етекшимиз айткан сол уйымлыкты беркитуьвге багысланаек. Неге десе,

«Знание» Россиялык ямагатшылыгы уйгунлаган «Россия – аьеллердинъ аьели» аьелмет яркандыруу форумунда Россия Президентини Владимир Путин Россия Халкларынынъ бирлик йылын торжестволы кепте ашты. Оьзининъ озинде онынъ белгилевинше, кыралымыздынъ куъши онынъ халкларынынъ енъип болмас бирлигинде, маданиятты эм аьдетлерди сыйлавада. Тап бутуьрли тармакларда бизим ети-мислеримиздинъ эм бизим енъуьвлеримиздинъ негизинде болатаганы сол.

«Бизим аьскерчилеримиз, бизим баьтирлеримиз фронт йолында, туьрли этникалык асылларына эм динлерине карамай, бир-бирине «кардаш» деп айкасадылар эм бу айлак баалы зат», – деди Президент.

Амалламага, телемост аркалы, кыра-

лымыздынъ баьри 89 регионларынынъ элшилери косылдылар. Карашай-Шеркеш ерин республикамыздынъ туьрли калаларынан эм районларынан белсинли яс-явка коьрсетти. Оннан баска КЧР-дан 18 аьдемнен туьзилген элшилик Москвада амалламада катнасты.

буьгуьн айтылгандай болып, Россиядынъ куъши тап халклардынъ кардашлыгында эм бизим уллы коьп миллетли халкымызды беркитуьвге эм туьзуьшенликке ортак ымтылысымызда!» – деп язган КЧР Басшысы Рашид Темрезов оьзининъ социаллык сетьлеринде.

ТИЛЛЕРДИ ОЬРЛЕНДИРУЬВГЕ ЭМ ДЕМЕВЛЕВГЕ ЭС

Россия Президентини Владимир Путин Россия Федерациясыннынъ оькиметликтили кебинде орыс тилин эм Россия Федерациясыннынъ халкларынынъ тиллерин оьрлендируьв эм демевле сораелары бойынша тапшыруулар тизбесин беркиткен. Маглумат Кремльдинъ официаллы сайтында баспа-ланган эм ога ети пункт киреди. Сол зат акында республикадынъ Басшысы Рашид Темрезов социаллык сетьлерде билдирген.

Оькиметтинъ Басшысы орыс тилинен эм адабияттан факультетлерди туьзуьв бойынша рекомендацияларды ярастырмага, «Россия халкларынынъ адабият шедеврлерининъ библиотекасы» китап сериясыннынъ баспа-ланувын уйгунлавады, онда кыралымыздынъ

адабиятыннынъ классикалык шыгармалары кирееклер, баслангыш класслардынъ окутувшыларын аьзирлединъ сапатын ийгилендируьв бойынша амалларды алмага, «Орыс тилди оькиметликтили кебинде» дисциплинады вузларда окутув бойынша ойларды аьзирлемеге, Донбасс эм Новороссия уьшин орыс тили бойынша айырым окув пособиелерин ярастырмага, быйыл «Савлай аьел мен окыймыз» аьел окув конкурсын озгармага тапшырды.

«Карашай-Шеркеш юртында оькиметликтили тиллерди саклава эм оьрлендируьв – билимлендируьв политикасыннынъ маьнели уьстинликлерининъ бириси. Республикадынъ баьри мектеплери туьвган тилден эм адабияттан кеспили окутувшылар ман аьжетсизленгенлер, предметлерди тергевге

юмада уьш саьаттен кем болмаган заман берилген. Тил практикарын кенъейтуьв уьшин «Карашай-Шеркеш Республикасыннынъ оькиметликтили тиллерин саклава эм оьрлендируьв» регионлык программасы ярастырылган. Ол язгы этнокультуралык мектеп-лерди эм тиллер семналарын уйгунлавады, «Тыншаюв куьнининъ клубы» проекттин тил авасына толы синъдируьвди, туьвган тиллерде деристен тыскары каьрлевлерди белсиндируьвди киргистеди. Бизге тил асабалыгын саклава комплексли карас туьзилген: оькиметлик демевле окутувшылардынъ кеспиликтери мен, окутувшылардынъ кызыксынувлары ман, соьлеги замангы методикалар ман эм маданият баславлары ман келисип келеди», – деп белгиледи Рашид Темрезов.

РЕГИОНЛЫК БОЬЛИК АЬРЕКЕТЛЕЕК

КЧР санлы оьрленуьв министрствосында Россия санлык министрствосынынъ регионлык блогынынъ етекшиси Павел Синдяков пан йолыгыс озды.

Бас тема – Госуслуги бирлик порталында (ЕПГУ) КЧР регионлык боьлигин туьзуьв.

Карашай-Шеркеш Республикасы Россия регионларынынъ санынан бириншилердинъ санында ЕПГУ порталында оьзининъ официаллы регионлык бетин ашак.

Проект Госуслугиде яшавшыларга уьйренген ерлеринде энъ керекли затларды йыйып, реги-

онлык интернет-мырсатты енъиллетпеге эм бир кепке аькелмеге (унифицировать); ЕПГУ-га энъ талапланган буйымларды республикада бола-

таган янъылыкларды шыгармага; буйымларды юргистуьвге бюджетти эконолмага амал береек.

Федерация Советинде Президентининъ биринши орынбасары Андрей Яцкиннинъ басшылык этуьви мен РФ юн рыногын оьрлендируьв бойынша ведомстволар ара йорыклава штабынынъ бу йылда биринши йыйылысы озды. Йыйылыста тармактынъ бас сораелары тергелдилер: производстводы оьрлендируьв эм асыллава, инвестициялык проектлерди таралтуьв, ис болдыруьвшыларды оькиметлик демевле амаллары, сондай болып тармакта кадрлардынъ талаплануьвы.

«Пилотлык проект-лер» регионларынынъ

санына киретаган Карашай-Шеркеш Республикасыннан йыйылыста КЧР Правительствосынынъ Президентининъ орынбасары Марат Урусов эм промышленность эм энергетика министри

Мурат Гапов катнастылар.

Марат Урусов оьзининъ докладында Карашай-Шеркеш Республикасында юнди теренлик асыллава бойынша «йол картасынынъ» толтырылувынынъ тамамлары акында билдирди

ЮН РЫНОГЫН ОЬРЛЕНДИРУЬВ

эм регионада тармакты оьрлендируьв бойынша бу йылга куллык планын коьрсетти.

Йыйылыстынъ тамамлары бойынша токтас алынды: 2026 йылда Штабтынъ куьшин ети «пилотлык» регионларынынъ проектлерин

таралтуьвга каратув; аьр проект бойынша (кластер бойынша) амалламалар планын беркитуьв, кезуьвлерин белгилев эм яваплыларды (регионлардан сенаторлар да катнасаеклар) беркитуьв; болдыруьвшыларды «Шерсть России»

сапатлык сертификатын алуьвга давьрендируьв; юн мен сатуьв этуьвдинъ механизмин оьрлендируьв.

Эске салайык, 2026 йыл юнди теренлик асыллава бойынша «йол картасын» таралтуьвдинъ тамамлава йылы болады. Онынъ таралтуьвунда ети регион – Карашай-Шеркеш, Дагестан, Калмык, Тыва, Бурятия Республикалары, Ставрополь эм Забайкал крайлары катнасадылар.

Йыл сайын Россия Федерациясында 8 февральде Россиялык илмисининь куьни белгиледи. Бу оькметлик байрам, онынъ тарихи узактагы 1724 йылга кетеди, сол заманда император Петр I буйрыгы ман басшылау Сенатынынъ Указы ман 1724 йылдынъ 28 январинде (8 февральде) Россиялык илмилер академиясы токтатырылган. Соьлеги замангы Россияда «оькметтинъ эм ямагаттынъ оьрленуьвинде аталыктынъ илмисининъ орынинъ белгилей келип, тарихлик аьдетлерге ызлап эм Россияда илмилер Академиясынынъ уьгынлануьвининъ 275 йыллыгын байрамшылалав ман байланыста» 1999 йылда байрамга оькметлик статус берилген.

Аьдетинше, кеспилик байрамнынъ алдында Х.Х.Хапсироков атлы гуманитарлык тергевлер институтында озган йылда аьлимлер-гуманитарийлердинъ аьрекетлерининъ тамاملары соьгладылар. Олар ман биз газеталардынъ бетлеринде республикамиздынъ яшавшылары ман болысемиз.

2025 йыл КЧИГИ-динъ куллыкшылары уьшин Аталыкты коршалавшыдынъ йылыннъ эм туган тиллерди санлав бойынша белсинли куллыктынъ белгиси мен озды.

Биз КЧР халкларынынъ туган тиллерин саклава эм оьрлендиривге

оьз косымларын киргисткенемиз бен оьктемсиймиз. 2024 йылдынъ март айыннан баслап институттынъ филологиялык йоьнелисининъ доьрт болгили орыс тилинен туган тиллерге «Яндекс» ортакмиллет порталы уьшин соьзлерди эм туркимлерди коьширув мен каьрлейди. Ол миллетлер ислери бойынша федераллык агентствосыннъ демевин мен Россиядынъ Халклар уьйи мен РФ халкларынынъ тиллерин саклав бойынша проекти оьрлендиреди.

Проект басланган шагьнда, 2023 йылда, «Яндекс.Коьширувщи» буйымында РФ халкларынынъ 7 тилин таппага болатан эди, соьле олардынъ саны – 18, араларында абазга, карашай-балкар, каьбарты-шеркеш, ногай тиллери. Бу порталды Россиядынъ халкларынынъ тиллеринде соьзлер мен толтурув туган тиллерди саклавадынъ эм трансляциясыннъ маньнели эсаби болады, эм, биринши шеретте, яс-яька аудиторияга каратылган. Бу куллыкты толтурув уьшин институтта абазга, карашай, ногай эм шеркеш тиллерининъ коьширувчилер коллективлери туьзилгенлер. Соьлеги заманда «Яндекс.Коьширувщи» буйымы КЧР халкларынынъ тиллеринде соьз туркимлери мен толыстырылган, сонынъ санында КЧИГИ РГБУ-дынъ филологиялык аьрекетлери аркалы.

Суьйтип, Яндекстинъ платформасында «янъы

8 февральде – Россиялык илмисининъ куьни

РОССИЯЛЫК ИЛМИСИНИНЪ КУЬНИ: СЫНАВЛАР ЭМ РЕГИОННЫНЪ ГУМАНИТАРИЙЛЕРИ УЬШИН КЕЛЕЕКТЕГИСИ

тиллерди йибериув уьшин Коьширувщи Х.Х. Хапсироков атлы Карашай-Шеркеш гуманитарлык тергевлер институты йыйган билдиривлер кулланылганлар акьнда белгиленген». 2025 йылдынъ декабрында миллетлер ислери бойынша Федераллык агентствосыннъ басшысы И.В. Баринов институттынъ директоры А.М. Шаковка разылык хатты йиберген, онда КЧИГИ-динъ коллективне РФ-та тамырлы халклардынъ тиллерининъ Халклар ара оьйыллыгын озгарува сезимли косымларын уьшин разылыгын билдирген.

КЧР тамырлы халкларынынъ тиллерин «Яндекс.Коьширувщи» санлык буйымына киргистув – ол оларды тергевге, саклава эм йайлдырува маньнели абыт. Ол: – санлык авада тиллердинъ етерше болувларын эм республикадынъ яшавшыларына айкасудынъ, билмилендиривдинъ эм билдиривлерди алуудынъ амалларын кеньейтуьвди;

– соьлеги замангы технологияларга аьдеттеги тиллерди келистирип, боьтен де, яс арка уьшин маданият асабалыгын демевди;

– этникалар ара айкасуды, КЧР тиллерин танууды федераллык эм халклар ара оьлшемлерде оьстирувди аьжетсийлейди.

2025 йылда кыралымызда энъ маньнели ис Уллы Енъуьвдинъ 80 йыллыгын байрамшылалав болды. КЧИГИ-динъ аьлимлери кавгадынъ сол ислери акьнда эстеликке оьз илмилек макалалары ман эм газеталардынъ бетлеринде баспалавлары ман, телевидениеде соьйлевлери мен, бу иске багысланган амалларда катнасувлары ман оьз косымларын киргисткенлер.

Аталыкты коршалавшыдынъ йылында институттынъ аьлимлери тарихлик эстелик пен, Уллы Аталык кавгасы ман, патриотлык пан эм патриотлык тербиялав ман байланыслы баспалавларда катнасканлар. Оькметлик борышты

толтурувдынъ калыбында эки аьлим, тарихлик илмилерининъ кандидатлары фашизмди енъуьвге Карашай-Шеркеш Республикасында туган яшавшылардынъ эм кавга йылларында кыскакылардынъ аьрекетлик ко-

многонациональной России в эпоху современных геополитических испытаний на примере республик Башкортостан, Татарстан, Удмуртия, Марий Эл, Дагестан, Кабардино-Балкария, Карачаево-Черкесия» эки монография-

сымларына багысланган куллыкларды аьзирленгенлер, бу зат республикадынъ культуралык-этикалык кодлары ягыннан кызыклы.

2025 йылда бизим кеспидастарымыз «Патриотизм как интегративная ценность полиэтнического российского общества» (Ставрополь, 2025) и «Патриотизм в

8 февральде – Россиялык илмисининъ куьни – бизим кыралымыздынъ маданият туьрлигин саклава аталык илмисининъ косымын баалайтаганлардынъ баьриси уьшин белгилу куьни.

Сол куьнде биз окувшылардынъ эсине тарих илмилерининъ докторы, профессор Наталья Николаевна Великаядынъ «Народы и культуры» сериясыннъ «Ногайцы» фундаментальни коллективлик монографиясына авторлык рецензиясын саламыз. Китап баспадынъ 2024 йылда «Наука» баспасында З.З.Зинеевадынъ, Р.Х.Керейтовтынъ эм В.В.Трепавловтынъ редакциясы ман шыккан.

Рецензия «Этнографическое обозрение» деген РАН-нынъ этнология эм антропология институтынынъ алдышы илмилек журналында баспаланган. Автор биринши кере толы оьлшемде (700-ден артык бет) ногай халкынынъ тарихи, материаллык эм анъ байлык маданияты, тили, яьас аьли эм аьлиги куьни коьрсетилген куллыктынъ илмилек баалыгын белгилейди. Отыз автор – Россиядынъ орталык эм регионлык орталыкларыннан эм юькытагы тыс кыраллардан аьлимлер – ногай этнокультуралык асабалыгын саклава маньнели косым болган энциклопедиялык йыйынтыкты туьзгенлер.

Н.Н.Великаядынъ рецензиясыннъ баспалануьви – ногай эм россиялык аьлимлери мен озгарылаптан тергевлердинъ йогары оьлшемде сыьлап эм Россиядынъ ар халкынынъ тарихин эм маданиятын тергевге коьп миллетли оькметтинъ миллетлер ара келисуьвин эм бирлигин беркитувдинъ айырылыгысыз кесеги болады.

2024 йылда «Наука» баспасында З.З.Зинеевадынъ, Р.Х.Керейтовтынъ, В.В.Трепавловтынъ редакциясы ман ногайларга багысланган этнографиялык куллык дунья коьрген. Ол кирис соьзден эм 15 бастан туьзилген. Оларды аьзирлеуде этнографлар, тарихшилер, искусствоведлер, филологлар, социологлар эм илмининъ баска йоьнелислерининъ эшлилери катнасканлар эм сол зат коллективлик монографиядынъ маньнесине ййги себебин тийдирген.

Биринши басы оьзине кызыклы тарих-антропологиялык билдиривлерди (расово-морфологические, дерматоглифические, одонтологические, палеоантропологические и др.) киргисткен. Толы кепте Керув Кавказдан Буджак даньылларына дейим ногайлар ман байланыслы XV-XVIII-нши оьмирлердинъ археологиялык эстеликлери (мезарлар, сьнтастар, тамгалар эм с.б.) язылганлар эм тергелгенлер. Савлай алып караганда, ногайлардынъ этника-

лык тарихи коьплеген эм туьрли булаклардынъ куллануьви ман етерше айырыкты тергелген.

Авторлар яркын кепте коьшкенишлердинъ – яшав ерлери дайым туьрленип туган ногайлардынъ ата-бабаларынынъ тарихи мен байланыслы кыйынлыктарды оьткенлер. Ога коьсип, олардынъ туьзилгисине баска этникалык эм кардаш тили куьплер киргенлер. Авторлар Ногай ордасы ман басшыланувдынъ баскалыкларын, онынъ осалланувыннъ эм оьпярывыннъ сылтавларын ашыклапалар.

Россия, крым эм туьрк властьлери мен тыскы политикалык катнаслар, байланыслар архив магнуматларынынъ негизинде етерше айырыкты коьрсетиледилер. Ногайлардынъ тарихининъ казлык бети XIX оьмирдинъ экинши яртысындагы маьажирлик (мухаджирство) болган, сол заманда ногайлардынъ доьрт яшарлык ерлеринен (приставство) тек экени калган.

XX-ншы оьмирде ногайлардынъ яшавы Россияда

(СССР-да) болатан ислер мен юьвек эм айырылыгысыз байланыста коьрсетилген. Авторлар административлик мажалар кайтип туьрленетаганларын, тамамында ногайлар юьртлы боьлинувли болып, миллет автономияларыннан айырылганларын коьрсеткенлер. Авторлар XX-ншы оьмирдинъ соьыннда – XXI-нши оьмирдинъ басында ногайлар тыпакласып яшайтаган ерлерде туган экологиялык, демографиялык эм баска маьселелерде токталадылар.

Мунда ногай аьеллерининъ бас кеплери коьрсетилгенлер, олар архивлик булаклар ман берки-тилгенлер. Авторлар неке кьювдынъ коьплеген кеплерин тергевлердинъ ай кайсысы яркын этнографиялык материал ман озгарылады. Кардашлыктынъ коьрсетилген терминлери эм кылыклары юьвек кардашлык байланыслар (7 аркага дейим) акьнда шаатлайды. Аьел ишиндеги катнасларда бас эс кыскакылардынъ тутатаган орынна эм кашув (избегание) аьдетине этил-

селелер, тергелмеген аспектлер бар. Кезуьвли 10 эм 11 баслар ногайлардынъ хабарлав эм саз фольклорына (таварыхлар, эртегилер, энъгимелер, эпикалык шыгармалар, йырлар эм с.б.) багысланганлар. Мунда ок авызлама халк оьнершилигининъ уьлгилери коьрсетилгенлер. Саз фольклорында регионлык баскалыклар (диалектлер) айырыладылар, айырым жанрлар ноталык транскрипция ман коьрсетилгенлер. Боьликте келисли болып ногайлардынъ аьдеттеги саз алатлары акьнда материал орын табады. Олардынъ акьнда язылып калмай, олар суьврелтер мен эм

лендиривининъ туьрленуьвин – дин мектеплериннен светскийлерге, турк-араб тиллеринде оькү бардырланган мектеплерден – орыс эм ногай тиллеринде оькү бардырлаптанган мектеплерге дейим коьрсеткен. Авторлар бу йоьнелисте совет властининъ озгарган куллыгын йогары баалайдылар, шешилмеген маьселелерди коьрсетдилер.

Коллективлик монографияда адабият аьдетлерининъ булаклары ашыкланадылар, ногай адабиятыннъ бас жанрлары тергелдилер.

Авторлар белгилли ногай язувшыларынынъ эм шайирлерининъ бас шыгармаларын тергевдилер, оьнершиликлерине себеп эткен яшав йолларынынъ маньнели кесеклерин белгилейдилер.

Адабият боьлигиннен сонъ аьлиги замангы туьрли жанрлы саз санияты барады. Театралык оьнершилик маскалар, туьрли театралластырылган кийимлер кулланылган эртедеги аьдетлерден, кеспилик болмаган куьвршак, драма театрларыннан – кеспилик театрларга дейим.

Куллык ногайлардынъ демографиялык оьрленуьвлерине багысланган бас пан тамамланады. Мунда савлайсоюзлык, савлайроссиялык язып алулардынъ критикалык тергеви озгарылган, ишки миграциядынъ оьлшемине эм йоьнелислерине эс этилген, ясларына коьре эрлер-кыскакылар туьдизилиси, демографиялык оьрленуьвлерининъ бас булаклары, оларга себеплерин тийдиретган факторлар белгиленгенлер.

Ногайлар акьнда демографиялык билдиривлер ортакроссиялык билдиривлер мен тынълестиривуде бериледилер, сол зат ногай авасында аьлиги замангы ислерди аьруьв анъламага амал береди.

Куллык глоссарий мен, бас булаклардынъ эм адабияттынъ коьрсетилуьви мен, тамамланады.

Рецензия берилетган истинъ ййги якларына аьвелде бир ерде де баспаланмаган коьрсетуьви материалды атамага болады. Онда оьзлик кол-

лекциялардан, музейлерден, этнографиялык экспедициялардан эм баска ерлерден суьврелтер, картиналар, дурбатлар киргистилгенлер.

35 йылдан артык заман артта ногайлар акьнда И.Х.Калмыковтынъ, Р.Х.Керейтовтынъ эм А.И.Сикалиевтинъ тарих-этнографиялык тергеви дунья коьрген (1988й.). Янъы монографиялык йыйынтык сол куллык пан айырым ызлы-ызлыкты (преемственность) саклаган.

Янъы монографиялык йыйынтыкты туьзуьв уьшин Россиядынъ регионлык илмилек учреждениелериннен эм юькытагы тыс кыраллардан артык коьп специалистлер (30 автор) тартылганлар. Соны ман биргисине бу куллыктынъ энъ коьп темаларын ашыклава сезимли косымларын эткен З.З.Зинеевадай, Б.Б.Карданова-Карасовадай, Р.Х.Керейтовтай, С.В.Телепендей тергевшилерди белгилемей болмак.

Кыралдынъ илмилек ямагатшылыгы этнографиядынъ аьлиги замангы оьрленуьвине толы оьлшемде авалайтаган уьйкен оьлшемине эм ашыкланган тематикасы бойынша куллыкты алган. Коьпке дануьвл этнографиялык материалыннъ байыганын, аьвелде белгилли болмаган архив, музей, фольклор эм баска булаклардынъ тартылганын да белгилемей болмайды. Коллективлик монографияда кыралдынъ кубыласыннъ уьйкен юьртунда яшайтаган ногайлардынъ коьплеген субэтикалык куьплери (караногайлар, астрахань, крым, кобан, куьмук эм баска ногайлар) коьрсетилгенлер.

Соьзсиз де, рецензиялык куллык оьз халкынынъ болгандай, Россиядынъ баска халкларынынъ да асылы ман, материаллык эм анъ байлык маданияты ман кызыксынатаганлардынъ баьрсининъ – аьлимлер эм политиклер, ямагатшылык эм миллет организациялар эшлилерининъ, оьктуьвчилер эм окувшылар арасында оьз окувшыларын табаягында шек йок.

НОГАЙЛАР: ЭТНОКУЛЬТУРАЛЫК АСАБАЛЫКТЫНЪ ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫК ЙЫЙЫНТЫГЫ

Этнокультуралык яланувдынъ барысы ногайлардынъ тыпакласып яшайтаган баьри районларында касиетленедилер, келисли йорувлар (прогнозы) бериледилер.

Ногайлардынъ хозийствосына эм хозийстволь аьрекетлерине багысланган боьлик билдиривлерге бай болады. Мунда баьри материал юьрүв баьрсында коьрсетилген. Ол ногайлардынъ хозийстволь аьрекетлерининъ туьрлилери болган – анъшылыкка эм балыкшылыкка, атышылыкка, койшылыкка, туьшликке, оьнершиликлерине тиеди. Сол зат авторларга аьрекетликтердинъ ар кайсысында заман ман болган туьрленелерди коьрмеге амал бередиди. Кыска этип ногайлардынъ эршилик пен байланыслы янъы кьврге коьшувлерининъ кыйын барысы коьрсетилген. Сатуьв-алуьв этуьви туьрли йоьнелислерде касиетленедилер, ногайлар мал, тамак-азык, уьйде болдырылатанган эм баска затларды таралтатанган бас орталыклар белгиленедилер. Яшарлык юьртлар эм уьйлер, юьрүв амаллары акьнда

етерше айырыкты айтылган эм дурбатлары коьрсетилгенлер.

Авторлар ман ерлердинъ, кыскакылардынъ эм балалардынъ кийимлерининъ бас туьрлилери, савыт, ярасыклав затлар, сондай болып ногайлардынъ туьрли этникалык куьплерининъ эм ярасыклав затларынынъ баскалыклары коьрсетилгенлер.

Айырым кепте азык-емекке эм тамакланув культуурасына багысланган басты белгилемеге керек. Мунда да сондай болып тарихлик принциплер кулланылган. Авторлар азыктынъ туьрлилери, ногайларда асты ишуьвдинъ баскалыгын касиетлейдилер. Ногайларда коьплеген оьзйыллыктардынъ бойында социал-экономикалык, политикалык эм маданият яшавында болган туьрленелер мен байланыста бу тармакта да туьрленелер коьрсетилгенлер; буьгунги куьнде де оьз маьнесин саклаган маньнели продуктлар маркерлери белгиленедилер.

Коллективлик монографияда уьйкен эс аьелге эм яшав аьлине этилген.

ген, соны ман биргисине коьшкениш эм коьшпей яшайтаган ногайларда баскалык ашыкланады. Искусстволь кардашлык арасында аталыкты (атальчество) эм кардашласув (побратимство) айырыладылар.

Оьлшем бойынша уьйкен болмаган, ама толы болып календар байрамларына, аьдетлерине берилген бас коьринеди. Заман акьнда халк анъламлары тек келисли терминология ман туьвил, тапкалар ман, айтувлар ман берки-тиледилер. Анъламлы болып коьринеди календар байрамларынынъ эм аьдетлерининъ аьлик-яь эм куьз-кыс шакарларына боьлинувлери.

Бу материал ногайлардынъ дини мен байланыслы бас пан (9 бас) тар байланыслы. Онынъ авторы ногайлар акьнда эрте язылган (XVI оьмирден) этнография эм фольклор булакларга таянады. Сол зат дин ынанууларынынъ оьрленуьвин, оларда энъ эртеде болган кабатларын коьрмеге амал бередиди. Болса да, автордынъ оьзининъ белгилевинше, бу тармакта коьп маь-

дурбатлар ман берки-тилгенлер.

Коллективлик монографияда халк хореографиясы, ойынлары, юбануулары, сынаслары регионлык баскалыклары ман, халктынъ яшав аьлерининъ туьрленуьвин мен оьнершиликлердинъ туьрленуьви коьрсетилгенлер.

Уьйкен болмаган 13 баста халк билмилери (метрологиялык, медициналык эм с.б.) тергелдилер. Олар ногайлардынъ хозийстволь-маданият оьзиншиликлери мен, табият аьли мен тар байланыслылар.

Айырым баста ногайлардынъ тили эм язувы тергеледи. Тилдинъ оьрленуьвининъ бас кезуьвлери айырылганлар, соьз туьзилуьвининъ, соьз келисуьвининъ, лексикадынъ эм с.б. баскалыклары белгиленгенлер. Толылай ногай лингвистлери мен туган тилди уьйренуьв бойынша уьйкен куллык озгарылганын айтпага болады.

Ногайлардынъ билмилендирив тарихининъ бурьнгы тамырлары бар. Авторлар мектеп билмил-

9 февраля
понедельник
ПЕРВЫЙ

5.00 Телеканал «Доброе утро»
9.00 Новости (с субтитрами)
9.25 «Модный приговор» (0+)

РОССИЯ 1

5.00 «Утро России»
8.07, 8.35, 9.30 (ноя.), 11.30, 21.20 «Вести КЧР» (+6)
9.45 «Апугальный репортаж» (ноя.) (+0)

НТВ

4.50 «ПЕС» (стерео) (16+).
4.30 «Утро. Самое лучшее» (16+).
8.00 «Сегодня».

ТВ ЦЕНТР

6.00 «Настроение»
8.10 «Смех, дрожь и видео» (16+).
8.45 «Я ЗНАЮ ТВОИ СЕКРЕТЫ. ХАМЕЛЕОН».

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-6» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «Доброе утро» (12+)
08:30 «Утреннее вещание» (12+)
08:35 «Школа ЖЖХ» (12+)

10 февраля
вторник
ПЕРВЫЙ

5.00 Телеканал «Доброе утро»
9.00 Новости (с субтитрами)
9.25 «Модный приговор» (0+)

РОССИЯ 1

5.00 «Утро России»
8.07, 8.35, 9.30 (черк.), 11.30, 21.20 «Вести КЧР» (+6)
9.45 «Одновременно себя профессии» (черк.) (+0)

НТВ

4.50 «ПЕС» (стерео) (16+).
4.30 «Утро. Самое лучшее» (16+).
8.00 «Сегодня».

ТВ ЦЕНТР

6.00 «Настроение»
8.10 «Доктор И...» (16+).
8.40 «Я ЗНАЮ ТВОИ СЕКРЕТЫ. ХАМЕЛЕОН».

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-6» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «Доброе утро» (12+)
08:30 «Утреннее вещание» (12+)
08:35 «Ваше право» (12+)

11 февраля
среда
ПЕРВЫЙ

5.00 Телеканал «Доброе утро»
9.00 Новости (с субтитрами)
9.25 «Модный приговор» (0+)

РОССИЯ 1

5.00 «Утро России»
8.07, 8.35, 9.30 (кар.), 11.30, 21.20 «Вести КЧР» (+6)
9.45 «Тема дня» (кар.) (+0)

НТВ

4.50 «ПЕС» (стерео) (16+).
4.30 «Утро. Самое лучшее» (16+).
8.00 «Сегодня».

ТВ ЦЕНТР

6.00 «Настроение»
8.10 «Доктор И...» (16+).
8.40 «Я ЗНАЮ ТВОИ СЕКРЕТЫ. РИМСКИЙ ПАЛАЧ».

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-6» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «Доброе утро» (12+)
08:30 «Утреннее вещание» (12+)
08:35 «Ваше право» (12+)

12 февраля
четверг
ПЕРВЫЙ

5.00 Телеканал «Доброе утро»
9.00 Новости (с субтитрами)
9.25 «Модный приговор» (0+)

РОССИЯ 1

5.00 «Утро России»
8.07, 8.35, 9.30 (абаз.), 11.30, 21.20 «Вести КЧР» (+6)
9.45 «Защитники Отечества» (абаз.) (+0)

НТВ

4.45 «ПЕС» (стерео) (16+).
4.30 «Утро. Самое лучшее» (16+).
8.00 «Сегодня».

ТВ ЦЕНТР

6.00 «Настроение»
8.10 «Доктор И...» (16+).
8.40 «Я ЗНАЮ ТВОИ СЕКРЕТЫ. РИМСКИЙ ПАЛАЧ».

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-6» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «Доброе утро» (12+)
08:30 «Утреннее вещание» (12+)
08:35 «Путь республики» (12+)

13 февраля
пятница
ПЕРВЫЙ

5.00 Телеканал «Доброе утро»
9.00 Новости (с субтитрами)
9.25 «Модный приговор» (0+)

РОССИЯ 1

5.00 «Утро России»
8.07, 8.35, 9.30, 11.30, 21.10 «Вести КЧР» (+6)
9.00 Вести.

НТВ

4.25 Острожкожный сериал «ПЕС» / стерео (16+).

ТВ ЦЕНТР

6.00 «Настроение»
8.10 «СТАНДАРТЫ КРАСОТЫ». Художественный фильм. (12+).

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-7» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «Доброе утро» (12+)
08:30 «Утреннее вещание» (12+)
08:35 «Красота в деталях» (12+)

14 февраля
суббота
ПЕРВЫЙ

6.00 Телеканал «Доброе утро. Суббота»
8.00 «Вести КЧР» (40)
8.20 «Утро России. Карачаеве-Черкессия» (+0)

РОССИЯ 1

5.00 «Утро России. Суббота».
8.00 «Вести КЧР» (40)
8.20 «Утро России. Карачаеве-Черкессия» (+0)

НТВ

4.40 Сергей Сегин, Жанна Эппле, Алексей Нилов в боевике «ЛЮБОВЬ ПОД СТЕРЕОМ».

ТВ ЦЕНТР

6.45 «Православная энциклопедия». (6+).
7.10 «ЗОВИТЕ ЕРМОЛОВА!».

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-7» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «Нур» (12+)
06:45 «Разговорник» (6+)

15 февраля
воскресенье
ПЕРВЫЙ

6.00 Новости
6.10 «Играй, гармонь любимая!» (S) (12+)
6.55 «Золотая пастыра» (0+)

РОССИЯ 1

5.30 Китайский Новый год. Худ. фильм. (Субтитры). (12+).

НТВ

4.50 Боевик «НТВ В ПОД ГРИФОНОМ «СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО».

ТВ ЦЕНТР

5.40 «ДАВАЙТЕ ПОЗНАКОМИМСЯ». Художественный фильм. (12+).

РЕН ТВ

5.00 «Самые шокирующие гипотезы». 16+.
6.00 Премьера. «С бодрым утром!». 16+.
8.30 «Новости». 16+.

ПЯТЫЙ КАНАЛ РОССИЯ

5.00 «Известия» (16+).
5.25 «Великопеленная пятёрка-8» (16+)

АРХЫЗ 24

06:30 «О земном и небесном» (12+)
06:45 «Разговорник» (6+)

Яс-явка яшавыннан

Карашай-Шеркеш Республикасында аьлиги куьне «Пушкин картасы» программасында юртымыздын 14-22 ясларындагы яс аьдемлерининь 60 проценти, а ол 32 мыннан артык аьдем болады, катнасады. Сол зат акында социаллык сетьлеринде регионнын Басшысы билдирген.

«Яс аьдемлер уьшин кень афиша аьзир этилген, ол спектакльлерден, концертлерден, выставкалардан, кинокоьрсетуьвлерден эм озьге маданият-ярькландырув амалламаларыннан кепленген. Проект Россиядын Президентининь тапшырувы ман ойланып

ОБСИП КЕЛЕЯТЫРГАН АРКАДЫ МАДАНИЯТКА ТАРТЫП

шыгарылган эм обсип келеятырган аркады регионнын маданият яшавына тартув бойынша бас алатлардын бириси бо-

лады», – деп белгиледи Рашид Темрезов. Бугуьнлерде «Пушкин картасы» ман 22 маданият отанын йокламага

оннын яс-явкасында кызыксынувды тувдырады: программа аьрекетлеп баслаганнан бери респуб-

ликадын яшавшылары маданият амалламаларына 102 мыннан артык билет сатып алганлар.

«Карашай-Шеркеш ерининь халкларынын рухани эм маданият асабалыгынын йлында яс-явканы республикамыздын тарихлик эм маданият байлыгы ман таныстырувга, онын халкларынын аьдетлерин эм рухани баалыкларын саклава айырым эс этиледи. «Пушкин картасы» яс аркады регионнын маданият авасына тартувдын маьнели алаты болагына эм маданият аьдетлерин саклава эм аркалардын авысып барувына туспарланган маьнели амалламаларды эм проектлерди таралтува себеп этеегине сенемен», – деп косты регионнын Басшысы.

ЭМЛЕВ ОТАНЛАРЫНА – МЕДИЦИНАЛЫК АЛАТ-САДАГЫН

Бу йылда республикадын медициналык организациялары 93 санда бир медициналык алат-садагын алаяклар. Медтехникады «Узак эм белсинли яшав» миллет проекти аркалы сатып алмага амал туьзилеке. Проект Россия Президентинь Владимир Путининь ой этуьви мен туьзилген эм ден савлыкты саклава тармагынын баьри туьзилелерин курсап алады. Сонынь акында республикадын Басшысы социаллык сетьлеринде билдирген.

уьшин рентген компьютерли томограф пан коьсылган бир фотонлы эмиссиялык компьютер томографы, коьшпели рентген-туьзилелери, ультрасесли аппаратлар, эмлев алатлары эм реабилитациядын техниканы амаллары, тергевлердинь дуьрыслыгын эм теглигин оьстирмеге, маразларды эрте шахта ашыкламага амал беретан лабораторлык алдышы алат-садак.

Оннан баска, «Аьел» миллет проектининь «Аналыкты эм балалыкты коршалав» федераллык проектининь калыбында республикалык балалар больницасына эм Зеленчук орталык район больницасына 2 коьшпели мобиль комплекси эм 34 енйил коьблиги сатылып алынганлар.

лалардын профилактикалык тергевлерин эм диспансеризациясын озгарув уьшин карарланганлар, сонынь санында республикадын узактагы яшарлык юрларында. Сондай болып республикалык балалар больницасына теглики баслапкы медико-санитарлык ярдамды озгарув уьшин енйил коьбликти сатып алув планнады. Республикадын Басшысы Рашид Темрезовтынь белгилевинше, сонынь уьш йылдын бойында регионнын медициналык учреждениелерине 400-ден артык медициналык алат-садак еткерилген, 22 теглик ярдам коьблиги, 9 коьшпели мобиль комплекси эм 34 енйил коьблиги сатылып алынганлар.

Карашай-Шеркеш еринде «Кадрлар» миллет проектининь калыбында яс-явка уьшин кеспилик туспарлавын комплексли туьзилесин эм карьера навигациясын кеплев басланган. Янны баслап билимлендирув эм ис рыногы арасында тувра байланысты туьзувге каратылган, сол зат регионнын экономикасын йогары кеспили эм талаплатан кадрлар ман аьжетсизлев мырат пан этиледи.

Бу туьзилес савлай кеспилик йолды курсап алады: мектепте кеспилик мен биринчи танысувдан алып яс кеспили усталардын ийги ис орынларына туьсувге эм предпрятиелерде беркуьвлерине дейим. Куллык бир неше куйпен бардырылака.

Кеспилик туспарлавын амаллары яшавшылардын сосы кабатларына каратылганлар: - 6-11 класслардын мектеп окувшыларына, - колледжлердинь эм вузлардын студентлерине,

Кеспиге эрте туспарлап, - билимлендирув отанларынын ис берувшылар мен катнасалары, - туспарлы билим алувды, стажировкаларды эм практикаларды оьрлендирув,

дырувга этиледи. Бу туьзилеси таралтув амал береек: - выпускниклердинь ис пен аьжетсизленмелерининь тавьекеллигин азайтага, - кадрларды аьзирлединь сапатын оьсти-

оьтееклер, предпрятиелерге экскурсияларды эм кеспилик куьшывналарында катнасалар.

Колледжлердинь эм вузлардын студентлери карьера орталыкларында демев алаяклар: оларга индивидуаллы карьера йолларын туьзбеге, практикаларды эм стажировкаларды оьтпеге, аьрекетлединь биринчи суьлыбын алмага ярдам этееклер.

Выпускниклер эм яс куллыкшылар уьшин иске орынластырув, ис берувши мен катнасты туьзув бойынша адресли демев этилеке.

Сол зат регионнын экономикасын талаплатан кадрлар ман аьжетсизлемеге амал береек.

«Встречная полоса»: ИТОГИ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОГО МЕРОПРИЯТИЯ

Выезд на полосу встречного движения является распространенным нарушением, которое довольно часто становится причиной дорожно-транспортного происшествия. Самые тяжелые последствия ДТП происходят в результате лобовых столкновений встречных автомашин.

В период с 22 по 26 января 2026 года на территории обслуживания отделения Госавтоинспекции Межмуниципального отдела МВД России «Адыге-Хабльский» проведено профилактическое мероприятие «Встречная полоса», направленное на профилактику и предупреждение дорожно-транспортных происшествий, а также на выявление и пресечение грубых нарушений Правил дорожного движения, связанных с выездом на полосу, предназначенную для встречного движения.

По итогам профилактического мероприятия «Встречная полоса» на территории Адыге-Хабльского и Ногайского районов сотрудниками Госавтоинспекции выявлено 1 правонарушение, предусмотренное частью 4 статьи 12.15 КоАП РФ.

Выезд на полосу встречного движения всегда является достаточно опасным маневром, а в тех местах, где такой выезд запрещен правилами, он чрезвычайно опасен. Госавтоинспекция Адыге-Хабльского и Ногайского районов обращается ко всем водителям с просьбой строго соблюдать правила дорожной безопасности и помнить, что практически любой выезд на полосу встречного движения является маневром, представляющим опасность для жизни и здоровья участников дорожного движения.

Отделение Госавтоинспекции Межмуниципального отдела МВД России «Адыге-Хабльский».

КЕСПИЛИК ЙОЛЫН САЙЛАВДА ДЕМЕВ

- ис суьлылары болмаган выпускниклерге, - 35 ясына дейим яс специалистлерге. Аьр бир куйп уьшин, Карашай-Шеркеш ерининь экономикасынн керексинуьвлери эске алынып, индивидуаллы маршрутлар кеплендилер. Регионда куьшлендилерди: - мектеп окувшыларын

- студентлерди эм выпускниклерди карьера орталыклары аркалы демевлеп, - санлык сервислерин кулланув, сонынь арасында «Россияда куллык» деген платформады. Айырым эс республикада соралув ман пайдаланатан кеспилерге эм яс кеспили куллыкшыларды регионда кал-

меге, - Карашай-Шеркеш Республикасынн предпрятиелерин яс куллыкшылар ман аьжетсизлемеге, - яс-явка уьшин аьнламлы эм ашык карьера йолын туьзбеге. Мектеп окувшылары регионда талаплатан кеспилик мен танысакалар, кеспиге туспарлавы диагностикаларды

A large crossword puzzle grid with various images and numbers placed around it. The images include a giraffe, a horse, a rabbit, a bird, a fish, a house, a mushroom, a teapot, a bookshelf, a fire extinguisher, a monkey, a dumpling, an owl, a chicken, a treasure chest, a cow, and a stack of papers. The crossword puzzle is titled 'Кроссворд' and 'Кроссвордтагы коьзенекелерге явапларды келистирип язынъыз.'

Кроссворды аьзирлеген М.МАТАКАЕВА.

QR codes and contact information for the newspaper.

Газетада баспаланган макалалардын авторлары келтирилген фактлардын, цитаталардын, экономика-статистикалык билдируьвлердинь, аьдемлердинь оз атларынын, географиялык атлардын эм озьге билдируьвлердинь дуьрыслыгы, соны ман биргесине материалларда ашык баспалап болмайтаган билдируьвлердинь барлыгы уьшин яваплыкты юргистедилер. Редакциядын ойы авторлардын ойлары ман келиспеске болады. Келген материалды баспалава яде баспаламава, авторлар ман языспаска редакциядын правосы бар. Колязбалар эм озьге затлар артына кайтарылмайдылар эм рецензияланмайдылар. Р эм * белгилер салынган материаллар рекламалык негизинде баспаламадылар.

Ногай давысы newspaper logo and contact information. Бас редактор А.Ю.АТУОВА. НОМЕРДИ АЬЗИРЛЕГЕНЛЕР: К.Добагова – бас редактордын орынбасары; М. Мижева – яваплы секретарь; Ф. Бикарова, К.Мижева – корректорлар; А.Киреева – компьютер операторы.

УЧРЕДИТЕЛИ – НАРОДНОЕ СОБРАНИЕ (ПАРЛАМЕНТ) КЧР, ПРАВИТЕЛЬСТВО КЧР. Газета перерегистрирована Управлением Роскомнадзора по Карачаево-Черкесской Республике. Свидетельство ПИ № ТУ 09-00027 Р от 09 июня 2010 года. Газета опечатана в ООО «Издательство «Южный регион» г.Ессентуки, ул. Никольская, 5 «а». Способ печати офсет – 65 гр. Индекс – 34041. Тираж – 1500. Заказ №. Способ распространения газеты – подписка, цена на 1 полугодие 2026 г. – 440 руб. 28 коп. За доставку газеты подписчикам отвечает Управление федеральной почтовой связи КЧР. Тел.25-01-73.

АДРЕС РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЯ: 369000, г.Черкесск, пл.Кирова, 23, Дом Печати, редакция газеты «Ногай давысы». Электронный адрес: nogai_d@mail.ru, www.nogay-davysy.smi09.ru. ТЕЛЕФОН: главный бухгалтер – 26-56-52. Газета подписана в печать: по графику – 17.00, факт – 17.00